

Atf / Citation

KARAHANCI, İ. (2024). "Gerçekçi Tiyatro Metinlerinde Konuşma Dilinin İzlerini Sürmek". *Gazi Türkiyat*, 35: 61-87.

Geliş / Submitted 30.08.2024

Kabul / Accepted 30.10.2024

DOI 10.34189/gtd.35.004

GERÇEKÇİ TİYATRO METİNLERİNDE KONUŞMA DİLİNİN İZLERİNİ SÜRMEK

Tracing the Spoken Language in Realistic Theater Texts

İbrahim KARAHANCI*

Öz

Yazı dili ve konuşma dili, tarihsel süreçte sürekli etkileşim içerisinde, iki ayrı koldan gelişimlerini sürdürmüşlerdir. Türk dili araştırmalarında genel olarak yazı dili öncelenmekle birlikte bu dile kaynaklık eden konuşma dili çeşitli nedenlerle ilgi görmemiştir. Takip edilmesi zor olan ve özel inceleme yöntemlerine gereksinim duyan konuşma dilinin izlenebileceği en yetkin metin türlerinden biri, karşılıklı konuşma (diyalog) esasına dayalı tiyatro eserleridir. Gerçekçi (realist) akıma bağlı yazarların günlük dili esas alarak kaleme aldıkları oyunlar; doğallık, inandırıcılık ve gerçeğe uygunluk açısından ön planda oldukları için konuşma dili açısından zengin bir söz varlığına sahiptirler. Cumhuriyet Dönemi'nde yazılmış 6 Türkçe oyunun veri tabanı olarak seçildiği makalede, dil bilimsel inceleme düzlemi sözcük ve sözcük öbeği düzeyindeki konuşma dili unsurlarıyla sınırlanmıştır. Tespit edilen unsurlar ünlenler; argo; kaba konuşma / hakaret / beddua (ilenme) / sövgü / alay sözleri; teklifsiz konuşma sözleri; halk ağzı; konuşmaya özgü söz kalıpları; tekrarlar; deyimler şeklinde 8 başlıkta incelenmiştir. Metin temelli dil araştırmalarında tiyatro eserlerinin önemini vurgulandığı çalışmada, tiyatro metinlerinin dil incelemelerine nasıl konu edilebileceği ele alınmıştır. Bu metinlerin birçok açıdan araştırmacılara yoğun dil malzemesi sunmakta olduğu, özellikle seslendirilmek üzere yazıldıkları için dilin en doğal ve canlı yansıması konuşma edimi ile yakın ilişki biçimlerini kodladıkları görülmüştür. Dil araştırmacılarının tiyatro metinlerine daha çok yönelerek dilin durumu, gelişimi ve özelliklerine olabildiğince geniş bir pencereden yaklaşabilecekleri; tiyatro araştırmacılarının da dil bilgisi / dil biliminin sistematik incelemelerinden yararlanarak metinlere daha bilimsel yaklaşımlar geliştirebilecekleri sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dil, konuşma dili, gerçekçi metinler, tiyatro metni, söz varlığı.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Sahne Sanatları Bölümü, Bursa/TÜRKİYE.
ikarahanci@uludag.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8527-3283

Abstract

Written language and spoken language have developed in two separate branches, in constant interaction throughout history. Although written language is generally prioritized in Turkish language studies, the spoken language that forms the basis of this language has not received much attention for various reasons. One of the most competent text types in which spoken language, which is difficult to follow and requires special analysis methods, can be followed are theater works based on dialogue. The plays written by writers of the realistic movement, based on daily language, have a rich vocabulary in terms of spoken language, as they are at the forefront in terms of spontaneity, believability, and truthfulness. In the article where 6 Turkish plays written during the Republican Period were selected as a corpus, the grammatical analysis plane was limited to spoken language elements at the word and phrase level. The identified elements were examined under 8 headings as exclamations; slang; rude speech/insult/curse/swearing/mocking words; informal speech words; colloquialisms; speech-specific word patterns; repetitions; idioms. In this study, where the importance of theater plays in text-based language studies is emphasized, how theater texts can be subjected to language studies is discussed. It has been observed that these texts provide researchers with intensive language material in many ways and that they encode forms of close relationship with the act of speech, which is the most natural and lively reflection of language since they were explicitly written to be vocalized. It has been concluded that language researchers can approach the status, development, and characteristics of language from a wide window by focusing more on theatre texts and that theatre researchers can develop more scientific approaches to texts by benefiting from systematic studies of grammar/linguistics.

Keywords: Language, spoken language, realistic texts, theatre text, vocabulary.

GİRİŞ

İletişimin temelini oluşturan alıcı ve vericinin sözlü ve yazılı ortamda ya da davranışlarla duygu, düşünce ve bilgilerini birbirlerine aktarımı, tarihten günümüze insanlığın gelişimini sağlayan en etkili güçlerden biri olmuştur. Bu gücün ana taşıyıcısı olan “dil”in geliştirilerek kritik bir işlev üstlenmesi, son dönemlerde oldukça önemli bir nitelik olarak kendini göstermiştir.

İnsanlığın duygu, düşünce ve bilgi aktarımı için kullandığı en gelişmiş, güçlü ve işlevsel aracı dildir. Dil yeteneğini çeşitli araçlarla işleyen insan, yaşamını daha anlamlı hâle getirmiş, böylece dünyaya kurduğu hâkimiyet için gerek duyduğu gücü pekiştirmiştir. Tarih boyunca dille birbirleriyle iletişim kuran insanlar, onun iki temel aracı olan konuşma ve yazma eylemlerini sürekli geliştirmişler; bu süreklilik içerisinde de birtakım değişikliklere ve yeniliklere başvurmuşlar; bunları ihtiyaçları, ilgileri ve deneyimleri kapsamında olgunlaştırmışlardır.

Mantıksal tutarlılık açısından konuşma dilinin, yazı dilinden önce geliştiği ve bu dile kaynaklık ettiği bilinen bir gerçektir. Yazı dilinin gereksinimleri daha maliyetli ve erişilmesi görece güç olduğu için her konuşulanın yazılması hem mümkün değil hem de gerekli değildir. İşte “yazı dili”nin “konuşma dili”nden ayrıldığı ilk nokta burasıdır. İnsan, sürekli konuşur ama bunu yazmak, yazılı ortama aktarmak başka bir boyuta işaret eder. “Konuşma”nın kitleler ve kuşaklar arasında yayılması ve aktarılması zorken “yazı” bu açıdan avantajlı bir görünüm sergilemektedir. Bununla birlikte konuşma dili, her zaman daha devingen, canlı ve dilin doğasına uygun hareket eder; dilde gerekli görülen bir değişim genellikle önce konuşmada kendini gösterdikten sonra yazıya geçer.

Zaman içerisinde çeşitli nedenlerle birbirinden ayrılan, uzaklaşan kimi zaman da birtakım gelişmelerle birbirlerine yaklaşan bu iki dil kullanım biçiminin kendilerine özgü bazı nitelikleri bulunur. Bunları izleyebilmek ve tespit edebilmek için bazı metinler, doğaları gereği elverişlidirler. Gerçekçi (realist) eserler, doğallığı ve gerçeğe uygunluğu önelemeleri açısından diğer akımlarda üretilen metinlere göre bir adım öne çıkmaktadır. Bu metinlerdeki en etkin nitelik, kuşkusuz günlük konuşma dilini esas almalarıdır. Karşılıklı konuşma (diyalog) esasına dayalı olmaları nedeniyle gerçekçi tiyatro eserleri konuşma dilinin yansıtılabildiği en yetkin metin türü olarak görülmektedir.

1. KONUŞMA VE KONUŞMA DİLİ

Konuşma, insanın en karmaşık becerilerinden biridir ve insana özgüdür. Her normal çocuk, açıkça genetik olarak verilen dile yatkınlığın etkisiyle, bebeklik döneminde konuşma dilini edinmeye başlar. Bu becerinin olgunluğa erişmesi tüm çocukluğunu alır. Çocuk ile ebeveynleri, akranları, öğretmenleri ve dil topluluğunun diğer üyeleri arasında kapsamlı bir etkileşim gerektirir. Yetkin dil kullanıcısı, dilde yeni sözcüklere ihtiyaç duydukça sözlüğünü genişletmeye devam eder. Ayrıca, yetişkin bir konuşmacının retorik ve anlatı yetenekleri genellikle sürekli bir büyüme içerisinde (Levelt 1989: 1).

Konuşma ediminin gelişmesiyle belirginleşen *konuşma dilini* Korkmaz (2007: 149) "bir dilde ağızdan ağıza değişerek çeşitli söyleyiş özellikleri taşıyan ve yazı dilinden farklı olan dil" şeklinde açıklayarak karşının yazı dili olduğunu belirtmiştir. Vardar (2007: 183), konuşma dili madde başında *sözlü dil* maddesine gönderme yapmış ve "yazı diline karşıt olarak, gündelik konuşmalarda kullanılan dil (*Konuşma dili de denir.*)" şeklinde bilgi verdikten sonra "yazı dilinde kullanılan biçimlerle sözlü dildekilerin çoğu kez örtüşmediğini" söylemiştir. İmer vd. ise (2011: 180) konuşma dilini "günlük konuşmalardan parlamento konuşmalarına, konferanslardan meydanlardaki konuşmalara, kitle iletişim araçlarındaki konuşmalardan tiyatro sahnelerindeki oyuncuların konuşmalarına kadar her türlü sözlü iletişimde kullanılan dil" şeklinde tanımlayarak "konuşma dilinin bölgesel değişikliklere karşıt olarak daha çok ölçünlü dilin özelliklerini gösterdiğinin" altını çizmiştir. Burada konuşma dilinin belirli bir yöreye ait ağız özellikleri içeren dil ürünleriyle karıştırılmaması gerektiği önemlidir.

Konuşma dili; alan yazınında genellikle sözlü dille birlikte değerlendirilmekte, *yazı dilinin* karşıtı olarak konumlandırılmaktadır. Konuya *dil* ve *yazı* ikiliği çerçevesinde yaklaşan Saussure'de dil konuşma dilidir. Saussure'e göre bu ikilikte öncelik dile yani konuşma diline aittir. Buna karşın yazının dile bağımlı olmakla birlikte insanların gözünde daha saygın bir yere sahip olduğunu nedenleriyle birlikte belirtir: Sözcüklerin yazılı görüntüsünün insanların gözünde sağlam ve sürekli bir şey izlenimi uyandırması; bireylerin çoğunda görsel izlenimlerin işitimi izlenimlerinden daha belirgin ve sürekli olması; yazı görüntüsünün sesin yerini alarak kendini

benimsetmesi; yazı diline ait sözlük ve dil bilgisi kitaplarıyla yapılan öğretim ve üretilen edebî eserler sayesinde daha kalıcı etki bırakması; dilin yazıda bir kurallar bütünüyle düzenlenmiş olarak ortaya çıkması ve bu kurallar bütünü de kesin bir kullanıma, yazıma bağlı bir yasanın bulunması (Saussure 2001: 56-58).

Yazı dili, belirli işlemler ve kontrol süreçlerinden geçtiği için bir düzen ve kurallar bütünü içermektedirken konuşma dilinde bunlar daha esnek işletilebilmektedir. Konuşma dilinde konuşma ortamının beraberinde getirdiği birtakım olanaklar çerçevesinde ölçünlü yazı dilinden zaman zaman sapmalar gözlenebilmektedir. Bu noktada karşılıklı anlaşma yani iletişim özelliğinin etkin rol üstlendiğini belirtmek gerekir. Konuşma dilinde *vurgu, jest, mimik, ses tonu ayarı, tekrarlar, hatayı düzeltme*¹ vb. olanaklara sahip olan konuşur, yazı dilinde bunlardan yoksundur. Konuşma diline oranla yazı dili, ortak bir anlaşma ortamına daha fazla gereksinim duyduğu için kalıplara daha sıkı bağlıdır.

Bütün yazı dilleri, kaynağını konuşma dilinden alır. Konuşma dilinin muhafazakâr olmadığı, zaman içinde özelliklerinin değişebildiği, gelişime ve yeniliklere açık olduğu bilinmektedir. Sözlü kültür içinde doğan, gelişen ve olgunlaşan konuşma dili, zamanla bir yazı sistemi geliştirerek nitelikli edebî ürünler üretebilecek seviyeye gelir ve insanlık mirasına katkıda bulunur (Kansızoğlu 2012: 220-221).

Belirli bir gelişim evresini tamamlayarak yaygın ortak anlaşma aracı hâline gelen yazı dilinin ölçünlü değişkesi (standart varyant); sözlükler, yazım kılavuzları ve dil bilgisi eserleri başta olmak üzere pek çok başvuru kaynağında kendine yer bulur. Bir dil ögesinin nasıl olacağı konusunda tereddüt eden biri, doğru biçimi bu kaynaklarda bulabilir. Bununla birlikte ölçünlü konuşma dilinin daha az kayıt altına alındığı bir gerçektir (Demir 2010: 96-97). Yazı dilinin katı kurallarının aksine daha esnek normlara sahip olan konuşma dili; söyleyiş sözlükleri ya da genel sözlüklerdeki söylenişe dair verilen genelgeçer bilgilerin dışında başvuru kaynaklarında kendine pek yer bulamaz. Dilin canlı bir unsur olması ve dilde en az çabayla² sonuca ulaşma eğilimi, yazı dili ile konuşma dilini birbirinden uzaklaştırabilmektedir. Her ne kadar evrensel olarak yazı dilinin bağlayıcılığı yüksek olsa da konuşma dilinin etkisi ve gücü de yadsınamaz bir gerçektir. Sonuçta yukarıda belirtildiği gibi yazı dili de konuşma dilinden doğmaktadır. Bugün dil bilgisel açıdan yanlış olarak görülen bir kullanım, zaman içerisinde yaygınlaşarak kurallı bir biçime dönüşebilir. Bu yüzden bir dilin konuşma düzlemindeki kullanımları ayrıntılı olarak incelenmeli, konuşurların yazı dilinden neden saptıkları üzerinde durulmalı ve tespit edilen dil öğeleri bir bütün hâlinde kaydedilip sınıflandırılmalıdır.

Konuşma dilinin kendine özgü birtakım özellikleri bulunmaktadır. Bunlar genellikle yazı diliyle karşılaştırıldığında daha belirgin hâle gelir. Çalışmasında günümüz Türkiye Türkçesi konuşma dili ile yazı dili arasındaki ilişkilerin seyrini konu edinen Dursunoğlu (2006: 3-4), konuşma dili ile yazı dili arasında karşılaştırma yaparak 33 özellik maddelendirmiştir. Kansızoğlu ise (2012: 222-223) kendisinden

önce konu hakkında ileri sürülen görüşleri derli toplu bir şekilde harmanlayarak yazı dili ile konuşma dilinin farklılıklarını ayrıntılı olarak açıklamıştır. Konuya metin incelemesi kapsamında yaklaşıldığında “konuşma dilinin içerisinde barındırdığı; jest ve mimikler, tekrarlar, duraklamalar, ses olayları, yarım cümleler, deyimler, yanlış başlangıçlar gibi kendine has özellikleriyle yazı dilinden ayrıldığını” (Benzer vd. 2019: 659) belirtmek yerinde olacaktır. Ayrıca yazı dilinden farklı olarak “konuşma dilinde, seçilen kelimelerden başlayarak ifade tarzlarına, cümle kuruluşlarına kadar birtakım değişik kullanım özellikleri vardır ve bu özelliklerin zamana, kişiye, mekâna ve duruma göre değişebildiğinin” de (Akn 2015: 3) altı çizilmelidir.

2. TİYATRO METNİ VE KONUŞMA DİLİ

Tiyatro; sahnelenmek amacıyla kurgulanarak yazar, yönetmen, oyuncu, tasarımcı, dramaturg vb. çok sayıda katılanın etkileşim içerisinde ortaklaşa ürettiği ve seyirciye sundukları bir gösteri sanatıdır. Bununla birlikte biri diğerinden üstün ya da önemsiz gibi bir vurgulamaya gerek görmeden temelde yazarın kalemine dayandığı da bilinen bir gerçektir. Çünkü tiyatro her ne kadar doğası gereği uygulamada (sahne üzerinde) zorunlu ya da isteğe bağlı olarak çeşitli öğeleri (hareket, dans, müzik vb.) beraberinde getirirse de nihayetinde bir dil ürünüdür ve metne gereksinim duyar. Ayrıca sahnelenmek üzere yazılmasına rağmen bir edebî tür olarak yaygın bir okuyucu kitlesine hitap eder.

Bütün sahne faaliyetlerinin merkezini oluşturan tiyatro metni, kendine özgü özel bir yapıya sahiptir ve bu metinlerde bütün dil aşamalarını birlikte ve bir arada bulmak mümkündür (Aytaş 2014: 242). Bir öyküyü kimi zaman karşılıklı konuşmalar kimi zaman da iç konuşmalarla alıcıya (seyirci, okuyucu) aktaran tiyatro metinlerinde aracısız seslenme olanağı vardır. Yazar, kurguladığı karakterleri konuşturarak yaşamdan kesitler sunar, aktarmak istediği duygu ve düşünceleri insanın doğuştan getirdiği konuşma yetisinin gücüyle karşıdakilere iletir. Bu noktada yazarın, konuşmanın gücü ile konuşma dilinin kendine özgü olanaklarını birlikte değerlendirmesi; yazdığı metnin, sadece yazılı ortama ait olmadığını farkında olarak sahnede oyuncular tarafından seslendirilme zorunluluğunun bilinciyle konuşma ortamına uygun olmasına da dikkat etmesi gerekir. Yazardan metni kurgularken yaşamın doğal akışına, insanın doğasına uygun bir anlatım biçimi yakalaması beklenir. Bu noktada devreye dil kullanımı, daha özel anlamıyla yaklaşıldığında ise konuşma dilinin gücü ve etkisi girer.

Tiyatronun konuşma dili ile ilişkisini kapsamlı bir biçimde ele alan Aydemir (2010: 123), “Konuşma dilini veya günlük dili, gerçekliği ve inandırıcılığı sağlamanın ön koşulu olarak dayatmak dram sanatı tarihini yok saymaktır.” diyerek “sanat / sahne gerçekliğinin, bütün unsurların belli bir uyum içinde, belli mantık örgüsüyle tutarlılığı temel alan bir yapı” olduğunu vurgulamıştır. Sönmez (1990: 121), “Estetik ve artistik nedenlerle üzerinde çalışılmış ve tespit edilmiş olan tiyatro dili konuşma dili olarak düşünülemez. Bu, sahnede sözlü

olarak veriliyorsa da 'yazın' dilidir." sözleriyle bu görüşe yakın bir yaklaşım sergilemiş, tiyatro metnlerinin konuşma dili olarak değerlendirilemeyeceği görüşünü ileri sürmüştür.

Aydemir'in sanatın kendi içindeki uyumuna ve mantıksal tutarlılığına işaret eden görüşleri ile Sönmez'in belirli bir denetimden geçmiş edebî dil önermesi önemlidir. Bununla birlikte özellikle tiyatrodaki gerçekçilik, doğallık, inandırıcılık gibi eğilimlerin sıklıkla günlük konuşma dilinin sınırında yer aldığı açıkça ortadadır. Öyle ki yine Aydemir (2020: 58), sanatı herhangi bir kalıba sokarak değerlendirmenin, birtakım ön koşullarla -gerçekçilik için dilin, konunun, kişilerin gerçek yaşamdan alınması vb.- dar kalıplara sıkıştırmanın sanatın doğasına aykırı olduğunu düşünmekle birlikte, konuşma diline en yakın dilin dramatik dil olduğunu belirtmiş ve "bu dilin günlük yaşamdaki konuşmayı aynen sahneye aktarmıyorsa da 'konuşuluyorMUIŞ GİBİ' gibi yaparak konuşma dilinin doğallığını yansıladığını" belirtme gereği duymuştur. Yüceol Özezen de (2006: 381) Türkiye Türkçesindeki sıfat işlevli dil birimlerini incelediği çalışmasında veri tabanına tiyatro metinlerini de dâhil etmiş ve buradaki konuşmaların "her ne kadar birebir değil kurgusal bir konuşma dili olsa da" konuşma dili kullanımı açısından incelenebileceğini göstermiştir. Özünlü ise (2001: 68) "Tiyatro dilinin incelenmesinde konuşma dili göz önüne alınmadığı için, yazı diliyle konuşma dilini ayıran özellikler hep bir yana itilmiştir." diyerek tiyatro dilindeki konuşma dili özelliklerine vurgu yapmıştır.

Nutku (2010: 40), Shakespeare'in oyunlarını örnek vererek tiyatro metni ile konuşma dili arasındaki ilişkiye dair ilgi çekici görüşler öne sürmüştür. Nutku'ya göre Shakespeare, edebî dili değil konuşulan dili, yani sahne dilini tercih etmiştir. Shakespeare, kendi döneminde halkın konuştuğu dili kullanmış hatta tavırları verebilmek için soyluların konuşmaları ile sıradan halkın konuşmalarındaki farkı da göstermiştir. Halkın yanlış kullanımına bile oyunlarında yer vermiştir. Tiyatro metinleri ve konuşma dili ilişkisine edim bilimi üzerinden yaklaşan Solak (2016: 247), tiyatro metnlerinin diyaloga dayalı olmaları açısından diğer edebî türlere göre konuşma diline ve bu dilin özelliklerine daha yatkın olduklarını belirtmiştir.

Sanatsal açıdan bakıldığında kalıplar zorlayıcı gelebilir ancak tiyatro sanatının dayandığı metinler üzerinde bilimsel incelemeler yapılmak istendiğinde sistemli yaklaşımlara gereksinim duyulmaktadır. Konuya konuşma dili başlığı altında yaklaşıldığında ise dil bilgisi / dil bilimi alanlarının inceleme olanaklarına başvurmak gerekmektedir.

3. GERÇEKÇİ TİYATRO METİNLERİNDE KONUŞMA DİLİ KULLANIMI

Antik Yunan tiyatrosundan 18. yüzyıla kadar tiyatro dili şiirsellik arz etmiş, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra da realizmin ve natüralizmin etkisiyle tiyatronun hâkim dili düzyazı, yani gündelik dil olmaya başlamıştır (Karabulut 2020: 29). Gerçekçi tiyatrodaki, kendine özgü deney ve gözlem yoluyla bilimsel olarak bilgisine

ulaşılabilen gerçekler ele alınmış ve bu gerçekler değiştirilmeksizin -önceki dönemlerde görüldüğü gibi idealize edilmeksizin- seyirciye aktarılmaya çalışılmıştır. Gerçeği olduğu gibi aktarabilmek için biçim yönünden de gerçeklik etkisi yaratmak gerekmiştir. Bu nedenle süslü şiirsel dil terk edilmiş, günlük konuşma dili tercih edilmiştir (Semercioğlu 2020: 28). Konuşma örgüsünden salt estetik hazza sağlamak için yararlanılmamış, artık oyun dili gerçekleri en doğru ve anlaşılır, inandırıcı biçimde aktarabilmek için kullanılmıştır. Bunun için de günlük konuşma dili zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır (Yüksel 2019: 61).

Gerçekçi oyun yazarları; sanatta gerçekçiliği yansılayabilmek için konuşma dilinin kural dışılığına eğilimli, gelişigüzel, dağınık, karmaşık, gayriresmî yapısından yararlanmışlardır. Toplumun hemen her kesiminden insanların yer aldığı bu oyunlarda inandırıcılığın sağlanması için kişilerin konuşturulmasında doğallık ve kendiliğinden gelişen bir akış aranmıştır. Şiirselliğin zorlayıcı kalıplarının kırıldığı bu tür metinlerin kuşkusuz kendine özgü biçimler geliştirmesi olağandır. Bu noktada konuşma dilinin de kendine özgü çizgilerinin belirmesi beklenir.

Tiyatro metinlerinde gözlenen konuşma dili özellikleri; dil bilgisinin ses, biçim, söz dizimi, sözcük bilgisi, anlam bilgisi çalışma alanları açısından ayrı ayrı incelenebilir. Ses bilgisel açıdan günlük konuşmada sıklıkla görülen ses düşmesi (*bi, n'olacak, dakka* vb.), hece düşmesi (*köpoğlu, hala'nım* vb.), ses değişmesi (*döğüşmek, gaşık, arıyacağım, aptest* vb.), ses uzatması (*dostlaaar, çooook, hummm* vb.) örnekleri verilebilir. Biçim bilgisel açıdan bazı kişi, zaman ve kip eklerindeki değişim ya da düşmeler (*geliyo, alcak, tuzlayım, olucam* vb.), söz dizimsel açıdan da devrik ve kesik cümlelerden söz edilebilir. Bununla birlikte günlük konuşma dilinin, metinlere *sözcüksel açıdan* daha yaygın ve belirgin bir biçimde yansıdığı görülmektedir.

4. CUMHURİYET DÖNEMİ'NDEKİ GERÇEKÇİ OYUNLAR

Türk tiyatrosunda gerçekçi oyunlar Tanzimat Dönemi ve Meşrutiyet Dönemi'nde kısmen etkisini gösterse de asıl olarak Cumhuriyet Dönemi'nden sonra yaygınlaşmıştır. Kuşkusuz bunda siyasi, toplumsal ve ekonomik koşullar ön planda olmakla birlikte Batı'nın etkisi büyüktür. Çeşitli değişimler geçirerek günümüze kadar gelen gerçekçi Türk tiyatrosu metinlerinin özellikle 1950-1980 yılları arasında hüküm sürdükleri görülür.

Cumhuriyet Dönemi oyun yazarlığında gerçekçilik üzerine ayrıntılı bir çalışma kaleme alan Yüksel (2019), bu dönemdeki gerçekçi oyunları 6 evrede inceler:

1. İlk Yıllar: Devrimlere Katkı (1923-1950)
2. Gelişen Oyun Yazarlığımızda Eleştirel Gerçekçiliğin Yerleşmesi (1950-1960)
3. Eleştirel Gerçekçilikten Toplumcu Gerçekçiliğe (1960-1970)
4. Toplumcu Gerçekçiliğin Egemen Olduğu Yıllar (1970-1980)

5. Gerçekçi Dramın Zor Yılları (1980-2000)

6. Gerçekçiliğin Kırılması, Çeşitlilik ve Yeni Gerçekçi Dram (2000-2010)

Klasik gerçekçi dram anlayışını kullanmaya çalışan oyunlarda manzum biçim azalır, oyun dilinde günlük konuşma dilinin kullanımı ağırlık kazanır. Melodram yapısından giderek uzaklaşılır. Dilde sadeleşmeyle birlikte yaygınlık kazandırılmaya çalışılan öz Türkçe sözcükler seyirciyle buluşturulur (Yüksel 2019: 104). Eleştirel gerçekçi ve toplumcu gerçekçi oyunlarda da konuların gündelik yaşamdan seçildiği ve günlük konuşma dilinin tercih edildiği görülmektedir. Yüksel'in çalışmasında bu grupta saydığı oyunlardan bazıları şunlardır:

Nazım Hikmet Ran: *Yolcu, Kafatası, Bir Ölü Evi, Unutulan Adam, Enayi*; Necip Fazıl Kısakürek: *Tohum, Para, Bir Adam Yaratmak*; Nahid Sırrı Örik: *Sönmeyen Ateş, Alın Yazısı, İhanet*; Müsahipzade Celal: *Selma*; Reşat Nuri Güntekin: *Hançer, Hüülleci, Yaprak Dökümü, Balıkesir Muhasebecisi*; Vedat Nedim Tör: *İşsizler, Köksüzler*; Ahmet Muhip Dranas: *Gölgeler, Çıkmaz*; Ahmet Kutsi Tecer: *Köşebaşı, Satılık Ev*; Cevat Fehmi Başkut: *Büyük Şehir, Paydos, Küçük Şehir, Sana Rey Veriyorum, Buzlar Çözülmeden*; Mahmut Yesari: *Serseri, Sürtük*; Nazım Kurşunlu: *Branda Bezi*; Oktay Rifat: *Kadınlar Arasında, Birtakım İnsanlar, Çil Horoz*; Orhan Asena: *Korku, Yalan*; Turgut Özakman: *Pembe Evin Kaderi, Güneşte On Kişi, Duvarların Ötesi*; Haldun Taner: *Günün Adamı, Dışardakiler, Ve Değirmen Dönerdi, Fazilet Eczanesi*; Refik Erduran: *Deli, Bir Kilo Namus, Cengiz Han'ın Bisikleti, Karayar Köprüsü*; Çetin Altan: *Çemberler, Tahterevalli*.

5. ARAŞTIRMANIN SORUNU VE AMAÇLARI

Gerçekçi metinler üzerinde yapılan çalışmalarda konuşma dilinin özelliklerinden çoğunlukla genelgeçer ifadelerle söz edildiği görülmüştür. Metinlere ses, biçim, sözcük, sözcük öbeği, cümle gibi dil bilgisinin temel başlıklarının sistemli ölçütleriyle yaklaşılmamıştır. Disiplinler arası yaklaşımın zorunlu olduğu "gerçekçi metinlerdeki dil (konuşma dili)" özelliklerinin araştırıldığı çalışmalarda bu eksiklik açıkça ortadadır. Araştırmacılar ölçünlü yazı dilinden ayrılan tüm özellikleri gelişigüzel aktararak gerçekçi metinlerdeki konuşma dili unsurlarını sıralamakla yetinmişlerdir. Gerçekçi metinlerdeki günlük konuşma dili kullanımının dil bilimsel açıdan titizlikle ele alınması, hem metinler hem yazarlar hem de dönemin dili üzerine yapılacak yorumlara önemli katkılar sunacaktır.

Araştırmanın yöneldiği bir diğer nokta da tiyatro metinlerinin dil incelemelerine nasıl konu edileceğidir. Dil araştırmalarında sözlü veriler üzerinde çalışmalar görece yeni olmakla birlikte yazılı ürünler hakkında yapılan incelemeler de genellikle şiir, roman, öykü vb. anlatı türleri üzerinde yoğunlaşır. Dil araştırmacıları tiyatro metinlerinden genellikle uzak durmuş, bu metinleri veri havuzlarına almayı pek tercih etmemişlerdir. Oysa tiyatro metinleri birçok açıdan araştırmacılara yoğun dil

malzemesi sunmakta, özellikle seslendirilmek üzere yazılmış oldukları için konuşma edimi ile değerli ilişki ağları içermektedir.

Bunlardan hareketle çalışmanın amaçları şunlardır:

1. Tiyatro metinlerini incelerken sistemli dil bilimsel verilerden nasıl yararlanılabileceğini göstermek,
2. Gerçekçi tiyatro metinlerinin konuşma dili açısından zenginliğine işaret etmek,
3. Konuşma dili açısından zengin gerçekçi tiyatro metinlerinde konuşma dilinin ölçütleri ve sınırlarını tespit etmek,
4. Gerçekçi tiyatro metinlerindeki konuşma dili unsurlarını örnek metinler üzerinde belirleyerek bu metinlerin gerçekliliği yansıtmadaki gücünü göstermek.

6. YÖNTEM

Bu makalede nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi tercih edilmiştir. Doküman incelemesinde araştırılması hedeflenen olgu veya olaylar hakkında bilgi içeren yazılı materyaller analiz edilir (Yıldırım vd. 2011: 187). Gerçekçi tiyatro metinlerindeki konuşma dili unsurlarını belirlemek ve elde edilen veriler üzerinden yorumlar yaparak söz konusu metinlerin konuşma dilini kodlamadaki yetkinliklerini ortaya koymak amaçlandığı için doküman incelemesine başvurulmuştur.

Araştırmada veri tabanı olarak Cumhuriyet Dönemi Türk tiyatrosunda gerçekçi eserleriyle tanınan Haldun Taner, Cevat Fehmi Başkut, Turgut Özakman, Güner Sümer, Oktay Rifat Horozcu ve Çetin Altan'dan birer oyun seçilmiştir. Eserlerin seçiminde özellikle kişilerin belli bir yörenin ağız özellikleriyle konuşturulmadığı, köy ya da kırsal kesime değil de şehir ya da kasaba gibi genele hitap eden sosyal yapı ve kültürlere ait ortamlardan olmasına dikkat edilmiştir. 1959-1964 yılları arasında kaleme alınan bu oyunlar bilgisayar ortamına aktarılmış, konuşma dili özelliği gösteren yapılar bir dosyada toplanarak belirginleşen özelliklerine göre sınıflandırılmıştır. Metinlere yazım ve noktalama açısından müdahale edilmemiştir.

Çalışmanın veri toplama aşamasında metinlerdeki ses, ek, sözcük, sözcük öbeği ve cümle düzeyindeki konuşma dili unsurları belirlenmiş, ancak elde edilen verilerin bir makalenin sınırlarını aştığı görülmüştür. Bu nedenle sadece sözcük ve sözcük öbeği düzeyindeki konuşma dili unsurlarının incelenmesine karar verilmiştir. Tespit edilen unsurlar *ünlemler; argo; kaba konuşma / hakaret / beddua (ilenme) / sövgü / alay sözleri; teklifsiz konuşma sözleri; halk ağzı; konuşmaya özgü söz kalıpları; tekrarlar; deyimler* şeklinde 8 başlıkta incelenmiştir. Söz konusu dil birimlerinin konuşma dili özellikleri açısından denetimleri *Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük (TDK-GTS)* (<https://sozluk.gov.tr/> 25.05.2024) ve *Kubbealtı Lugatı (KL)* (<https://lugatim.com/s/> 23.04.2024) üzerinden yapılmıştır.

Konuşma dili özelliğinin geçtiği yapıların daha kolay fark edilebilmeleri için altları çizilmiştir. Özelliklerin geçtiği diyalogların bir bütün olarak verilmesine özen gösterilmiştir. İncelemeye dâhil edilen oyunlar ve yazarları şunlardır:

Çetin Altan: *Tahterevalli veya Aşağıdakiler - Yukarıdakiler* (1959)

Haldun Taner: *Fazilet Eczanesi* (1960)

Güner Sümer: *Yarın Cumartesi* (1960)

Turgut Özakman: *Ocak* (1962)

Oktay Rifat Horozcu: *Çil Horoz* (1962)

Cevat Fehmi Başkut: *Buzlar Çözülmeden* (1964)

7. İNCELEME

7.1. Ünlemler

Korkmaz (2009: 1140), ünlemi "söz içinde konuşanın acıma, beğenme, sevinç, korku, caresizlik, şaşkınlık, üzüntü, dua, hayret, pişmanlık, kıskançlık, özlem gibi çeşitli duygu ve heyecanlarını etkili ve kısa bir biçimde anlatmaya, karşısındakilere seslenmeye, çağırmaya, cevap vermeye, göstermeye, sormaya, onları onaylamaya, redde veya tabiattaki sesleri taklit yolu ile kelimeler türetmeye yarayan bir söz türü." şeklinde tanımlamıştır. Anlamli-görevli sözcükler başlığı altında değerlendirdiği ünlemleri, nitelik ve görevleri bakımından sınıflandırarak "1. içe dönük ünlemler, 2. dışa dönük ünlemler, 3. ses yansımali (ses taklidi) ünlemler, 4. ünlem gibi kullanılan kelimeler" şeklinde dört alt başlıkta incelemiştir (Korkmaz 2009: 1145-1192). Bazı ünlemler, anlamsal açıdan çeşitlilik gösterdikleri için birden çok grupta değerlendirilebilirler.

Ünlemlerin konuşma diline ait unsurlar olduğunu söyleyen Doğru (2019b: 172), konuşma diline özgü yüksek sesli, vurgulu ve uzun söyleyişlerin yazı dilinde zaman zaman ünlem işareti ve/veya birden fazla harf kullanılarak gösterilmeye çalışıldığını, konuşma dilinde görülen farklı tonlamaların yazı dilinde de çeşitlenmelere yol açtığını ve bazı ünlemlerin birden fazla yazımının ortaya çıktığını belirtir.

Eynel'e göre ünlemler üzerine yapılan yazılı kaynak temelli çalışmalar göz önüne alındığında, ünlem açısından en önemli öge sayılan vurgu ve tonlamanın ses ve konuşma temelinde çalışmalar gerektirmesi en önemli zorluklardan biridir (2018: 3). Yazıda söz konusu vurgu ve tonlamayı göstermek için harflerin tekrarı ve başta ünlem işareti olmak üzere noktalama işaretlerinden yararlanılması bu kapsamda öne çıkan çözümlerden bazılarıdır.

Sahnedeki seslendirilmeye, dolayısıyla konuşmaya dayalı bir tür olan tiyatrodaki yazar, uzun cümlelerle aktarılacak duygu, düşünce, tutum ve davranışları kestirme bir biçimde okuyucu/seyirciye aktarmaya çalışırken ünlemlerden yararlanır.

Sözcüğün kökeninde yer alan ve “seslenmek” anlamına gelen *ünlemek* ifadesi zaten başlı başına konuşma işinin doğal bir parçasıdır. Konuşmanın doğal ve gerçekçi içeriğini yansıtmada önemli rol oynayan ünlemler; anlatıma gündelik dilin önemli üslup özelliklerinden akıcılık, doğrudanlık ve içtenlik katarlar. Genellikle cümle başında konumlanmakla birlikte zaman zaman cümle sonunda yer alabildikleri ya da cümle arasına girebildikleri görülür.

İncelenen oyunlarda yoğun olarak Korkmaz’ın tasnifinin ilk alt grubu olan “içe dönük ünlemlerin” kullanıldığı görülmüştür (2009: 1148-1173):

a, aferin, ah, Allah Allah, aman, aşk olsun, billahi, bre, eh, fesüphanallah, hah, hay hay, hoppala, hey, hey gidi, hıh, hım, o, oh, öf, tuh, vah, vallahi, vay, yahu, yallah, yaşa, yazık, yeter, yuh

Cümle ölçeğinde şu örnekler verilebilir:

“NİHAT: Afiyettesiniz inşallah?

BÜYÜKANNE: Allah ömürler versin oğlum, çok şükür.” (O, 102)

--

“MÜCO: Bravo, böylece işi kendi kendinize ihale etmiş oldunuz, buna zekâ derler işte.

BABA: (*Kıs kıs güler.*) Öyle gibi...” (T, 115)

Oyunlarda sıklıkla kullanılan bir diğer ünlem türü “dışa dönük ünlemler”dir (Korkmaz 2009: 1173). Bu grubun en hacimli alt grubu hitap (seslenme) özelliği gösterenlerdir. Gerçeklik / doğallığın etkin bir biçimde yansıtılmasında bir dil birimi olarak hitap ifadelerinin seçimi değerlidir (Karahancı 2023: 58). İncelenen oyunlarda kullanılan ünlem görevi üstlenmiş hitap (seslenme) ifadelerine cümle ölçeğinde şu örnekler verilebilir:

“SADETTİN: (*Devamlı*) Bu da çapraz kelimeleri halletme uyku tutmaz. (*Muadelet’e*) Hal hatır sormayı unuttum. Nasıl oldun kızım?

MUADELET: Hep öyle Sadettin Bey. Bilhassa geceleri. Uyuyacağıma yakın sanki içimde hop diye bir şey düşer gibi oluyor. Kalp diyorum muhakkak.” (FE, 23)

--

“SEVDA: Kuzum babacığım, yemeğini ye, sonra işe git. Benim için git. Satma sakın kimseye. İstesen senin elinden hiçbir iş kurtulmaz. Baba, ne olur ümidini kaybetme. Benim için kaybetme.” (O, 113)

Metinlerde geçen gösterme, sorma, cevap verme, onaylama, kabullenme, ret, inkâr, olumsuzluk, gizleme bildiren dışa dönük ünlemlerden bazıları şunlardır:

acaba, elbette, evet, hah, he, hayır, hey, hı, hı hı, iyi, na, nah, pekâlâ, peki, pışık, ta, tabii, ya, yok

Örnek cümleler:

"DELİ ÇAVUŞ: Bak, nah işte Kaymakam Bey geliyor. Ekrem Yüzbaşı da yanında. Gel buraya, gel bre kardeş. Getirdiklerine bak. Demin konuştuğumuz domuzlar. Tek sıra olmuşlar, hepsinin elleri bağlı, hepsi de perişan. Ekrem Yüzbaşı'nın da tabancası elinde.... (BÇ, 41)

--

"FİKRET: (Bardağa konyak koyar.) Biraz içer misin? İyi gelir.

NURTEN: Yok. Hayır. Teşekkür ederim." (YC, 22)

Ses yansımaları (ses taklidi) ünlemler insanoğlunun tabiattaki canlı cansız bütün varlık ve nesnelere ait sesleri benzetme ve taklit yolu ile çıkardığı seslerden oluşmaktadır (Korkmaz 2009: 1188). Doğru, bu sözcüklerin ünlem sayılıp sayılmaması konusunun tartışmalı olduğunu belirterek "ünlemlerle ortaklaşan yönlerinin bulunduğu görülen yansıma sözcüklerin çoğu zaman, ünlemlerin en temel özelliği olarak görülen 'insanların duygu ve heyecanlarını anlatmak' amacıyla kullanılmadığının gözlemlendiğini, bu yönüyle yansıma sözcüklerin ünlemler başlığı altında değerlendirilmesinin uygun olmayacağını" söyler (2019b: 179). Ünlem olsun ya da olmasın konuşma dili açısından önemli olan bu yapıların, doğada bulunan varlıkların ve çevresinde bulunan unsurların seslerini yansıtarak gerçeklik duygusunu öne çıkardığı yadsınamaz. Bu yolla aktarılmak istenen duygu ya da düşünceler, doğal ve kolaylıkla anlaşılabilir bir biçimde kestirme yoldan aktarabilir. Oyunlardaki örnekler şunlardır:

çan çan, çik tu çik, dan dun, güm güm, kıkır kıkır, miyav, rak, rok, şap şup, şırıl şırıl, vın vın, vır vır

Cümle düzleminde şu örnekler verilebilir:

"AYTEN: İnat etme, güzelmiş diyorum sana.

AYTEN (tabanca işareti yapar): Dan, dun olmadıktan sonra!" (ÇH, 250)

--

"EROL: (On altı, on yedi yaşlarında... Evin çocuğu... Sirtında bir gömlek, ayağında bir pantolon... Elinde yırtık bir zarfla bir mektup...) Geri yap... Geri yap.. Geri yap... Sola yap, sağa yap... Rak (Eller ile tempo tutar.) Rak... Rak... Rok.. Rok... Geri yap... Sola yap. Rak.. Rak... Rok... Rok..." (T, 77)

Başka sözcük sınıfından aktarılan ve ünlem işlevi ile kullanılan sözcük türleri de tıpkı diğer ünlemlerde olduğu gibi, insanın iç dünyasındaki acıma, aşışılama, beğeni, takdir, kınama, ret, teşekkür, kutlama gibi çok çeşitli duyguların dışa vurulmasını sağlamaktadır. Bunların ünlem oluşları, konuşmada vurgunun şiddetlenmesi ve tonun ona göre ayarlanması, yazıda da birer ünlem işaretinin konması ile kendini belli eder (Korkmaz 2009: 1191)³. Şu örnekler verilebilir:

“SEFA: (İlandaki resmi gösterip) Sefa Şensoy benim. Müslim diye komedi aktörü olur mu? Adımızı değiştirdik.

NACİYE: Hayret!” (FE, 26)

--

“TARIK: (Ayağa kalkar, bağırır.) Yeter!.. Kes bu martavalları!..

SEVDA: (Birden babasına koşar.) Baba!..” (O, 113)

7.2. Argo

Argo⁴; dile ve dolayısıyla kültüre ait aydınlatıcı bilgiler taşıyan, renkli dil birimlerindedir. Dilin işleyişine ilişkin ipuçları da taşıyan argo; dildeki yaratıcılığın, sınır tanımazlığın, esnekliğin ve dilin geçirdiği değişimlerin gözler önüne serilmesi bakımından dikkat çekicidir. Argo bütün bunları yaparken şaşırtır, güldürür ve de alay eder. O günlük hayatın içindedir ve dilin ayrılmaz parçalarından biridir (Aydın 2016: 309).

Duygu ve düşünceleri farklı yollarla yansıtmaya araçlarından biri olan argonun varlık alanı sözlü dildir. Argo sözlü dilde ortaya çıkmış, zamanla şair ve yazarların eserlerinde argoya yer vermeleri ile yazı diline geçmiştir. Edebî metinlerde argodan; atmosfer oluşturma, konuşma diline yaklaşma, anlatıma farklı ve canlı bir boyut kazandırma gibi amaçlarla yararlanıldığı görülmektedir (Parlakpınar 2023: 76).

Kefeli (2016: 200) edebî eserlerde argonun üstlendiği görevleri sıralarken “*günlük hayatı yakından tanıtmak, tespit ve tahlillerde realiteye uygunluk sağlamak amacıyla gerçekliğin bir unsuru, otantik olmanın bir göstergesi*” diyerek argonun günlük yaşam ile gerçeklik olgusu kesişimindeki yerine vurgu yapmıştır. Bir metni konuşma diline yaklaştırmak isterken kullanılan önemli unsurlardan biri olan argo, günlük yaşamın doğal akışı içerisinde insanların kurdukları doğrudan iletişimin yansımasıdır. Argo, metin kişilerinin birbirleriyle olan yakın, içten ve resmiyet dışı ilişkilerini kodlar; bu yolla oyunda gerçekçilik duygu ve düşüncesi belirginleşir ve alıcının metin kişilerini kendisi gibi günlük yaşamın içinden bir birey olarak görmesine yardımcı olur.

Aydın’a (2016) göre argo sıklıkla küfür/sövgü ya da sövgü sözcükleri kullanılarak yapılan konuşma biçimi ile karıştırılır. Her ikisinin de amacı farklıdır, benzer tarafları ise sövülürken sık sık argoya başvurulmasıdır. Argoda bir kişinin ya da nesnenin olumsuz görülen yönlerini ortaya koyan, bunları yeren, alay eden çok sayıda sözcük ve deyim bulunur. Argonun sağladığı ifade zenginliği ve kuvveti sövgüler için vazgeçilmez birer kaynaktır. Bu sözcük alışverişinden ve işlevsel benzerlikten dolayı argo ile küfür arasındaki sınır çoğu zaman belirsiz hâle gelebilmektedir (Aydın 2016: 315). Bu iki ifade biçimi arasındaki alışverişler ve anlamsal işlev benzerlikleri kategorik ayrımlarını zorlaştırmaktadır. Argonun sövgü sözleri ile arasındaki zaman zaman belirsizleşen bu ilişki bir sonraki bölümde ele alınacak kaba konuşma, hakaret, beddua, alay içerikli sözler için de söylenebilir. Bununla birlikte argo içerikli ifadeler

dilin inceliklerini yansıtmada özel bir konumda yer aldıkları için sözü edilen öteki dil birimlerinden ayrılmaktadır.

Hangi sözcüklerin argo sayılacağı konusu tam olarak açıklığa kavuşmuş değildir. Bununla birlikte kullanım yaygınlıkları ve eldeki çalışmanın amacına hizmet etmede yeterli görüldükleri için TDK-GTS, KL ve Aktunç (1998) esas alınmıştır. Tarama sırasında çoğunlukla üç sözlüğün argo işaretlemeye örtüştüğü, ancak kimi zaman tanımların ya da etiketlerin farklı sunulduğu görülmüştür. Örneğin Aktunç'ta (1998: 31) "gösterişli, hoş; kabadayılara yakışır biçimde" geçen *afili* sözcüğü TDK-GTS'de "karşdakini etkilemek amacıyla abartılı davranış sergileyen" anlamında etiketsiz bir biçimde verilmişken KL'de "gösterişli, çalınmış, fiyakalı" tanımıyla *argo* olarak etiketlenmiştir. Bunun tersi olarak Aktunç'ta (1998: 144) "namusunu (özellikle cinsel bakımdan) koruyamamış kimse" olarak yer alan *ırzı kırık* madde başı, KL'de "iffetine pek düşkün olmayan, hafifmeşrep" anlamında etiketsiz yer almaktayken TDK-GTS'de "namussuz bir biçimde davranan" tanımı ve *argo* etiketiyle geçmektedir. Farklılığın görüldüğü bir diğer durum da *sulu* sözcüğünde olduğu gibi *mecaz* etiketlemesindedir. TDK-GTS'de bu sözcük "yersiz şakalar yapan, söz ve davranışları ile çevresini tedirgin eden veya gereksiz iltifatlarla bulunan (kimse)" tanımıyla ve *mecaz* etiketiyle geçmekteyken KL'de *argo* etiketiyle "yılışık, sırnaşık, cıvık (kimse)" anlamında bulunmakta, Aktunç'ta (1998) ise yer almamaktadır.

Bu çelişkili durumun incelenmesi ayrı bir çalışmanın konusudur. Eldeki çalışmanın amacı ve kapsamı gereği ilgili sözcüğün her üç sözlükten birinde argo olarak işaretlenmesi yeterli görülmüştür. Taranan oyun metinlerinde gerçekçi anlatıma önemli ölçüde hizmet eden, konuşma dilini yansıtmada etkin bir rol oynayan çok sayıda argo sözcük tespit edilmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır:

afili, andavallı, asmak, aşırmaq, aşna fişne, aval, avanta, aynasız, balta olmak, bayılmak, beleş, cart kaba kâğıt, çakal, dalga, dalgasını taşlamak, delik, doldurmak, dolma yutmak, dubara, duman etmek, düdük makarnası, dümen, enayi, enselemek, fıstık, hıyar, hödük, ıslatmak, işletmek, kafa çekmek, kafeslemek, kalay, keriz, kitipiyoz, kirişi kırmak, kontak, kurusıkı, madara, martaval, matrak, moruk, numara yapmak, palavra, papaz uçurmak, pas vermemek, piliç, röntgencilik, sulanmak, sulu, şaşkoloz, şillik, temizlemek, toslamak, toz etmek, yelloz, yürütmek

Cümle düzleminde şu örnekler verilebilir:

"SADETTİN: Kendim için mi çalışıyorum ben. Kendim için mi bunlar? Senin için. Sizin için. Bak, şekerim çıkmış yine. Demin gözlerim karardı. Yığılıverdim. Havan elimde, ocağın başında, nalları dikersem bir gün, hiç şaşmayın." (FE, 61-62)

--

"KAYMAKAM: Eyy, neymiş beni halkın gözünden düşürecek tuzak?

HATİCE: Arzuhalci var ya, Şeref Hakarar, o itoğlu it, o namussuz, o avradının donu başına olacak ırzı kırık." (BÇ, 48)

7.3. Kaba Konuşma / Hakaret / Beddua (İlenme) / Küfür (Sövgü) / Alay Sözleri

Bir yandan karşılıklı samimi ilişkilerin doğal bir göstergesi olan bir yandan da kişilerin görece düşük eğitim ve kültür düzeyini kodlayan *kaba konuşma, hakaret, beddua (ilenme), küfür (sövgü) ve alay sözleri*; konuşma dilinde yaygın kullanım alanı bulan dil birimlerindedir. Küçümseme, aşağılama, beğenmeme, kızma, kaba davranma vb. olumsuz anlamsal içerikler barındıran bu ifadeler; yüksek yaşam kültürünün hüküm sürdüğü ortamlarda ve edebî metinlerde hoş görülme, çoğunlukla uzak durulması ve ayıklanması gereken sözlerdir. Bununla birlikte yaşamın her boyutuna ayna tutan gerçekçi metinler, bu doğal insan tepkilerini bir nevi filtresiz, olabildiğince doğal yansıtmaya çabası içerisinde bu sözlerden sıkça yararlanır. Argoda olduğu gibi yakın, içten ve resmiyet dışı bir anlatım tonunun amaçlandığı bu tarz metinlerde gerçeklik duygusunun aktarımı güçlü bir biçimde sağlanır.

Çalışmasında Türkçedeki “sövgü ve hakaret” sözleri üzerinde bir değerlendirme yapan Akar’a göre bu sözcükler toplum tarafından “ayıp” kabul edilen özellikle cinsel durumları, kişinin çeşitli bedensel yahut zihinsel eksikliklerini dile getirerek muhatabını aşağılamak, tahkir etmek maksadıyla kullanılır (2014: 31). Bu tür sözler “gizli ve ayıp olguyu açığa çıkararak hakaret etmek” amacıyla ortaya çıkmış, “saldıran, cesur, kaba, barbar” davranışların yansımasıdır. Akar’ın sövgü ve hakaret sözleri hakkındaki düşünceleri, kişinin doğal dürtülerinin beklenen sonuçlarını ortaya koymaktadır. Yazarın kurgulamak istediği anlatım ortamında söz konusu sözler ve davranışlar ile gerçeklik duygusunun vurgulanması arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır.

Kaba konuşma, hakaret, beddua, küfür ve alay sözleri; en genel anlamıyla “olumsuz yaklaşımlar⁵” barındırdığı için tek bir başlık altında ele alınmıştır. Bu gruptaki dil birimlerinin sözlükteki geçiş biçimleri farklılıklar göstermektedir. TDK-GTS’de *kaba konuşmada, alay yollu, hakaret yollu* gibi etiketlere ek olarak tanımlarda geçen “... ilenme sözü” ve “... sövgü sözü” kalıp ifadeleri dikkat çekicidir. KL’de ise *kaba. ve alay.* etiketleriyle birlikte yine tanımlarda “... beddua sözü”, “... alay sözü”, “... hakaret sözü”, “... küfür sözü”, “... sövme sözü” vb. yapılar görülmektedir. Örneğin *zıkkımlanmak* sözcüğü TDK-GTS’de “*bir şeyler yemek*” ve “*içki veya sigara içmek*” anlamlarıyla *kaba konuşmada* şeklinde etiketlenmişken KL’de *hakaret yoluyla* etiketiyle ve “*yemek, yiyip içmek, tezakkum etmek*” ve “*içki içmek*” anlamlarıyla geçmektedir. Yine *kaltak* sözcüğü TDK-GTS’de “*toplumca hoş karşılanmayan davranışlarda bulunan kadın*” anlamıyla *kaba konuşmada* etiketiyle, KL’de ise “*nâmussuz, iffetsiz kadın, orospu [Küfür sözü olarak da kullanılır]*” anlamında ve *mecaz* etiketiyle karşılanmaktadır. Bazı ifadelerde ise etiketleme ve tanımlama açısından iki sözlüğün birbirleriyle ters düştüğü görülmektedir. Örneğin TDK-GTS’de *ağzımı havaya açmak* deyimini için *alay yollu* etiketi ve “*umduğunu elde edememek*” tanımı tercih edilmişken KL’de etiketsiz bir biçimde “*fırsatı kaçırıp umduğunu elde edememek, eli boş kalmak*” tanımına yer verilmiştir.

Bu çelişkili durum bir kenara bırakılarak, ilgili ifadenin her iki sözlükten birinde kaba konuşma, hakaret, beddua, küfür ve alay sözleri kapsamında geçmesi bu başlıkta incelenmesi için yeterli görülmüştür. İncelenen metinlerde çok sayıda bu türden söz geçmektedir. Bazıları şöyle sıralanabilir:

ağzını havaya açmak, aklı sıra, Allah belanı / belasını versin, Allah iyiliğini versin, anam avradım olsun, avucunu yalamak, bizimki⁶, bok yemek, bulunmaz bir Hint kumaşı, cevahir yumurtlamak, domuz, elinin körü, eşek, eşekoğlueşek, gebermek, haspa, herif, höst, ilamaşallah, it, itoğluit, kahpe, kahrolası, kaltak, karı, köpek, köpoğlu, kör olası, kurban olsunlar, lanet olsun!, manyak, mendebur, meret, nah / na kafa, orospu, piç, seninki, sevsinler!, sığır, sidikli, ulan, yere batsın, yezit, zıkkımlanmak

Cümle ölçeğinde örnekler:

“LEMAN: Kocası yine dövmüş.

MUADELET: Eli kırılısn.” (FE, 20)

--

“FİKRET: Anne, biz artık çocuk değiliz. Bunu anlamalısın. Allah kahretsin, sıkıntıdan patlıyorum!..” (YC, 43)

7.4. Teklifsiz Konuşma Sözcükleri

TDK-GTS’de “*Senli benli, samimi, resmî olmadan konuşma ve davranma*” şeklinde tanımlanan *teklifsiz konuşma*, Şen’e (2016: 19) göre yazı dili, şiir dili, tiyatro dili, bilim dili ve teknik dil gibi ortak dilin üst düzeyini oluşturan katmanın kaba dil, alay, şaka ve hakaret yollu ifadelerle birlikte alt düzeyini oluşturur. *Teklifsiz konuşma sözcükleri*; konuşanlar arasındaki iletişimin içtenliğini, birbirleriyle olan resmiyet dışı ilişkiden doğan yakınlığı gösterir. Gerçekçi bir anlatım sergilemek amacıyla ölçünlü dilden uzaklaşmak istendiği durumlarda teklifsiz konuşmadan sıkça yararlanılır.

Teklifsiz konuşma sözcükleri TDK-GTS’de *teklifsiz konuşmada* etiketiyle yer almaktayken KL’de bir etiketle gösterilmez ancak tanımlarda “Teklifsiz konuşmada ...” ifadesiyle karşılanır. Argo, kaba konuşma, hakaret içerikli vb. sözlerde olduğu gibi teklifsiz konuşma olarak etiketlenen ifadelerde de sözlüklerin birlik sergilemediği görülmüştür. Örneğin “*Sezinlemek, anlamak, farkına varmak*” anlamına gelen *çakmak* sözcüğü TDK-GTS’de *teklifsiz konuşma sözcüğü* olarak etiketlenmişken, KL’de *argo* etiketiyle verilmiştir. Yine *ufaklık* sözcüğü TDK-GTS’de “*Küçük çocuk*” anlamında etiketsiz bir biçimde verilmişken, KL’de “*Çocuk*” anlamında *teklifsiz konuşma* etiketiyle geçmektedir.

Günlük yaşamda sıkça rastlanan bu konuşma biçimi, güçlü bir konuşma dili unsuru olarak gerçekçi tiyatro metinlerinde de sıklıkla görülür. Gerek argo ve kaba konuşma sözleriyle sıkı ilişkileri gerekse hitap/seslenme işlevli ünlem görevini üstlenmeleri teklifsiz konuşma sözlerini metinde gerçekliği oluşturmada önemli bir

veri olarak öne çıkarmaktadır. Oyunlarda geçen teklifsiz konuşma sözlerinden bazıları şunlardır:

aptal, ayol, baba, baksana!, be, beybaba, bizimki, cevahir yumurtlamak, civanım, çakmak, çatlasa da patlasa da, çimlenmek, hadi hadi, halt yemek, hergele, kazık kadar, kendine gel!, kıç, kırıştırmak, kıyak, kuzum!, sürtmek, şekerim!, şıfıntı, şipşak, tamam, tınmak, ufaklık, uydurmak, vay canına, vız gelmek, yağma yok, yok devenin başı

Cümle ölçeğinde şu örnekler verilebilir:

“TARIK: (Kapının önüne gider. Dışarıya) Bir halt karıştırdıysan benden sana hayır yok, anlıyor musun?” (YC, 97)

--

AHMET: Laf seninkiler. Bir kalem geç hepsini. Asıl sen abayı yaktın şoför Hasan’a.

AYTEN: Yaktım, iyi, ben yaktım abayı. Dahası var mı? (ÇH, 292)

7.5. Halk Ağzı

TDK-GTS’de *ağızlardan*, KL’de *halk ağzı* etiketiyle işaretlenen sözcükler, konuşma dilini yansıtan bir başka söz varlığı unsuru olarak öne çıkmaktadır. Bu kapsamdaki sözler “*halk ağızlarından ortak dile geçerek ortak dildeki karşılığı ile birlikte dile bir çeşni katmak üzere yaygın bir biçimde kullanılan ağız özelliklerinin bütünü*” olarak tanımlanmıştır (Acar 2012: 12). Yener, söz varlığı açısından genel sözlüklerde yer alan, herhangi bir yörenin ağzına mal edilemeyen ancak yazı dilinin de malı olmayıp halkın belli bir bölgesinin değil, bütünüdür dilinde yer alan sözlerin bu kategoriye dâhil edildiğini belirtir (2020: 318).

Argo, kaba konuşma, teklifsiz konuşma sözlerinde görülen farklı etiketlemeler ya da gösterim tercihleri halk ağzına ait sözlerde de görülmektedir. Örneğin *el adamı* sözü TDK-GTS’de “*Yabancı kimse; elin adamı*” tanımıyla etiketsiz verilmişken KL’de “*Yabancı kimse*” anlamında *halk ağzı* etiketiyle geçmektedir. Yine TDK-GTS’de *millet* sözcüğü, “*Benzer özellikleri olan topluluk*” tanımıyla *ağızlardan* etiketiyle verilmişken KL’de “*Bir yerde toplanan veya bir yerde bulunan kimselerin tamâmı, herkes, kalabalık, ahâli*” anlamıyla etiketsiz verilmiştir.

Halk ağzına ait sözlerin toplandığı Türk Dil Kurumu Derleme Sözlüğü’nde (TDK-DS) yer alan sözlerle gerek günlük dilde gerek edebî eserlerde karşılaşmaktadır. Bu sözcüklerin bir kısmı küçük ses değişiklikleriyle genele yayılmıştır. Örneğin *ahret* sözcüğü TDK-GTS’de *ahret* madde başına gönderme yapılarak verilmiş, *ahret* şekliyle ise TDK-DS’de yer bulmuştur. KL’de ise “*Âhret kelimesinin halk ağzındaki şekli*” açıklaması yapılmıştır. Yine *allasen* sözü, TDK-GTS’de yer almazken TDK-DS’de *allaseñ* madde başıyla “*Allahını seversen*” karşılığı olarak sunulmuştur. *Allasen*, KL’de “*Allah’ını seversen’ sözünün halk ağzında ve günlük konuşmadaki bir şekli*” olarak tanımlanmıştır. Aslında bu tanımdan da anlaşılacağı gibi halk ağzı ve günlük konuşma birbiriyle yakından ilişkilidir. Çünkü belli bir yöreye ait olan bir sözcük, ya

olduğu gibi ya da birtakım ses değişiklikleriyle zaman içerisinde ölçünlü dilin malzemesi olabilmektedir. Bu gelişimin en önemli nedenlerinden biri, kuşkusuz başta televizyon, gazete ve dergiler olmak üzere kitle iletişim araçları ve yine halkın geneline hitap eden sanat eserleridir.

Günlük dili yansıtması ve böylece oyundaki gerçekliğin vurgulanmasında halkın kendi arasında konuştuğu doğal ortam ürünü dil verilerini yansıtması açısından halk ağzına ait sözler değerlidir. Çalışmanın yöntem bölümünde de belirtildiği üzere incelenen oyunlardaki kişiler, şehir ya da kasaba gibi genele hitap eden sosyal ve kültürel ortamlara aittir ve diyaloglarda geçen halk ağzına ait sözler, herhangi bir yörenin ağzına mal edilemeyen ve dil kullanıcılarının bütününe dağılımında yer alan sözlerdir.

Oyunlarda geçen bazı halk ağzı sözleri şunlardır:

adam, ahret, aklına düşmek, allasen, anasını sattığım, cigara, dalına binmek, don, döşenmek, el adamı, evveli, farmason, fıkara, garanti, gödem barsak, hadisene, handiyse, hı hı, ikindiğin, ille, kafa kâğıdı, kayıt kuyut, komak, millet, öğlen, santim, siftoh, tirit, valla, yaban, yalım, yaman

Cümle ölçeğinde şu örnekler verilebilir:

“TARIK: Hey gidi günler. Bana bak, koca herif olmuşsun. (Ötekilere) Everelim bunu artık...” (YC, 31)

--

“SIDIKA: Asıl kötüsü bir yeldirme lazım bana bu sene. Elek gibi olmuş üstümdeki. O tirili bu yıl da giyersem döşenirim yatağa. Belimin ağrısını bugünlerde hiç beğenmiyorum zati.” (ÇH, 287)

7.6. Konuşmaya Özgü Söz Kalıpları

Konuşma dilinde bazı kullanımlar zamanla kalıplaşarak herkes tarafından kabul edilir ve ortak dilin malzemesi olurlar. Konuşma esnasında yeri gelince de sıklıkla söylenirler. Konuşma dilindeki bu söz kalıpları kişiye, zamana, yaşanan çevreye göre değişiklik gösterebilirler (Akın 2015: 20). Gökdayı, “kalıp sözler” adını verdiği bu yapıları “önceden belirli bir biçime girip öylece hafızada saklanan, söyleneceği sırada yeniden üretilmeyip olduğu gibi hatırlanarak ve eğer gerekiyorsa bazı ekleme ve çıkarmalar yapılarak kullanılan, tek bir sözcükten, ardışık veya aralı sözcüklerden oluşabilen, belirli durumlarda toplumun benimsendiği sözleri sunarak iletişimin kurulmasına veya devamına yardım eden ve kullanım yerleri çok sınırlı olan kalıplaşmış dil birimleri” olarak tanımlar (2008: 106). Gökdayı’ya göre kalıp sözlerin hem kendi içinde sınıflandırılması hem de atasözü, deyim, ikileme ve birleşiklerden ayırt edilebilmesi için sahip olduğu bazı yapısal özellikler vardır. Bunlar: (1) kalıplaşmış olarak bulunma, (2) çoğunlukla öbek veya cümle dizilişi gösterme, (3) belirli cümle ve öbek türlerinde yer alma, (4) az sayıda

sözcükten oluşma, (5) öteki kalıplaşmış birimlerden dönüştürme, şekilde sıralanabilir (2011: 74).

Sözlüklerde “... anlamında bir söz”, “... söylenen bir söz”, “... kullanılan bir söz” vb. tanım biçimleriyle verilen *konuşmaya özgü söz kalıpları*, zaman zaman yazı dilinde de görülmekle birlikte genellikle konuşma dilinde, karşılıklı konuşmanın doğal ortamında kullanılmaktadır. Bu sözler içten, gayriresmî ve doğrudan iletişimin önemli birer unsurudurlar. Günlük konuşma biçimini tercih ederek oyunun gerçekliğini ve doğallığını yansıtmak isteyen yazarlar, bunlardan sıklıkla yararlanırlar.

Oyunculardaki örneklerden bazıları şunlardır:

affedersin/affedersiniz, ağzına layık, ahir ömürde, alimallah, Allah büyük, atla deve değil, bir zahmet, bırak Allah'ımı seversen, boş ver!, deli misin, fesüphanallah, hadi canım, hay Allah!, hayrın karşı gelsin, hodri meydan, iki gözüm kör olsun, karışmam, ne bileyim, neme lazım, sana ne, senden korkulur, sizlere ömür, töbe estağfurullah, töbeler olsun, tuzlayayım da kokmasın, vay başıma gelenler, yarın öbür gün, yazık günah

Cümle ölçeğinde şu örnekler verilebilir:

“ŞEREF HAKARAR: Voltaire ne zaman bir adım atsa başkasının nasırını çiğnemek için atardı.

KAYMAKAM: Ya demek böyle yapardı nasır düşmanı Voltaire... Dur bakayım dur dur, bir dakika sen de şimdi benim nasırına bastın. (*Masasında aranarak*) Canım dün akşam buradaydı.” (BÇ, 34)

--

“ÖZCAN: Fazıl'ı yolla. Kızıp köpüren o, hana ne? Ben mahalledeki çocuklara da söyledim. Yüz vermeyin Fazıl'a dedim. Bostan beygiri gibi çalışır sadece, uyuz.” (O, 118)

7.7. Tekrarlar

Bir konuşma ya da yazıda aynı düşüncüyü birden çok kez söylemek anlamına gelen *tekrar*, Üstünova tarafından anlatımın etkili kılınmasının çeşitli yöntemlerinden biri olarak gösterilmiştir (2008: 230)⁷. Hemen her metinde karşılaşılacak ve metindeki anlam bağlarını sağlayan önemli unsurlardan olan tekrarlar; konuşma dili açısından da önemlidir. Konuşma dilinde verici özellikle vurgulamak istediği mesajı çeşitli biçimlerde tekrarlama gereği duyar. Bu durum konuşma ortamındaki anlaşma-iletişim kurma sürecinin dinamikliğinin göstergesidir. Oyun yazarı da eserinin gerçeklik yönünü öne çıkarmak isterken konuşma dilinin bu canlı ve etkin yönteminden yararlanır.

Oyuncularda görülen sözcüksel tekrar örneklerinden bazıları şunlardır:

“KAYMAKAM: Kim seviyor, ne dediler?

HATİCE: Millet seviyor seni, millet... Hani o arzuhalci var ya, Şeref miydi neydi adı... Bir tuzak kurmuş sana, kötü bir tuzak. Maksudı da neymiş biliyor musun? Seni milletin gözünden düşüresiymiş." (BÇ, 48)

--

"SAFİYE: (Vurgusuz) Haklısın Fazıl. (Fazıl Safiye bakışlılar. Fazıl'da şaşkınlık.)

NİHAT: Doğru, doğru, hepiniz haklısınız. Ama çocuklar ben de haklıyım, yahu... (Büyükanne sağdan elinde bir eski çizme teki ile döner.)" (O, 105)

Tekrarlar ana başlığında incelenebilecek, oyun metinlerde konuşma dili özelliği olarak açıkça belirginleşen bir dil özelliği de ikilemelerdir. Korkmaz'ın "Aralarında belli bir ses düzeni bulunan, biçim ve anlamca birbiriyle ilişkili olan, aynı, yakın, ya da zıt anlamlı iki veya daha çok kelimenin bir tek kelime gibi anlam göstermek üzere yan yana gelmesi ile oluşturulan kelime grubu" şeklinde tanımladığı ikilemeler birkaç başlık altında incelenir (2007: 123). Özellikle Çavdar tarafından "ses ilaveleri ve değişimleri ile yapılanlar" başlığı altında ele alınanlar, konuşma dili açısından önemlidir (2018: 125-126). Şahin'in konuşma dilindeki yaygınlıklarına vurgu yaptığı, Türkçede bütün kelimelerle kurulabilen /m/ ilaveli ikilemeler incelenen oyunlarda dikkat çekmektedir (2019: 63). Bu kapsamdaki örneklerden bazıları şunlardır:

"AYTEN: Otur istersen, bir dene!

ARİF: Kırar mırarım da..." (ÇH, 259)

--

"EROL: (Sıkıştırmaya devam eder.) Öğleden sonra bunlar komşuya momşuya falan gitmiyorlar mı?" (T, 108)

7.8. Deyimler

Deyimler; bir dili konuşan toplumun dünya görüşünü, yaşam biçimini, çevre koşullarını, gelenek, görenek ve inançlarını, önem verdiği varlık ve kavramları, kısacası, maddi ve manevi kültürünü yansıtan, o toplumun düşünme biçimini, hatta nükte ve buluşlarını ortaya koyan, dilbilim açısından önemli olduğu kadar yazın ve halkbilim açısından da önemli olan sözlerdir (Aksan 2008: 91). Söz varlığı içerisinde önemli rol oynayan deyimler, karşılıklı iletişimde sıklıkla tercih edilen, günlük yaşamın doğal akışında kendine yoğun olarak yer bulan unsurlardır.

Deyimler, uzun cümlelerle veya yoğun bir anlatım tarzıyla ifade edilebilecek durum ve olayları kısa, özlü ve etkili bir biçimde anlatmaya yarayan sözcük öbekleridir. Bu özellikleriyle, hemen her dilde vazgeçilmez ifade unsurlarındandır. Çünkü dil, özellikle de konuşma dili, etkili ve anlaşılır olan, kısa ancak söylenmemiş cümleleri de düşündürülecek yoğunlukta bir pratikliğe ihtiyaç duyar. Bu itibarla deyimler, edebî dilde bir ifade aracı olarak kullanılmakla birlikte, daha çok konuşma dilini zenginleştiren unsurlar olarak karşımıza çıkarlar (Karakılıç Akı 2015: 196).

Konuşma dili açısından önemli işlevler üstlenen deyimler, gerçekçi bakış açısına sahip oyun yazarlarının sıklıkla tercih ettiği sözlere aittir. Gündelik yaşamda insanın rutin uygulamalarını kısa, öz ve etkin bir biçimde yansıtmak isteyen oyun yazarı, yüzyıllardan süzülüp gelen ve artık toplumun ortak duygu ve ifade biçimine dönüşmüş bu söz varlığı unsurlarını kullanarak metinde gerçekçi anlatım biçimine ulaşmayı amaçlar. Öyle ki gerek okuyucu gerek seyirci, karşılaştığı deyimler aracılığıyla oyuna daha kolay dâhil olur, sanki kendisi de oyunun içindeymiş hissine kavuşur. Dolayısıyla yazar, seçeceği yerinde deyimlerle anlaşılabilirlik düzeyini yükseltir ve amacına daha kolay ulaşır.

Oyunlarda çok sayıda deyime başvurulmuştur. Örneklerden bazıları şunlardır:

ağzı var dili yok, alnını karışlamak, apışıp kalmak, başını yemek, burnundan fitil fitil getirmek, cankulağı ile dinlemek, çil yavrusu gibi dağılmak, dağdan gelip başdakini kovmak, dalına basmak, dişini sıkmak, el ele vermek, el koymak, eli ekme tutmak, eli eline değmemek, eline su dökemez, elini vicdanına koymak, göz yummak, içine doğmak, içtikleri su ayrı gitmemek, iş başa düşmek, kılına dokunmamak, kuru güürültüye pabuç bırakmamak, kuyruğuna teneke bağlamak, ocağı sönmek, okkanın altına gitmek, ödü kopmak, reklam etmek, saçını süpürge etmek, sıfırdan başlamak, sıskası çıkmak, sözünden çıkmamak, şeytana uymak, talihi yaver gitmek, tepesi atmak, tohuma kaçmak, üstüne toz kondurmamak

Cümle ölçüğünde şu örnekler verilebilir:

“ARİF: Bir dediğini iki etmem. Seni memur karıları gibi donatırım. Adam tutarım kapına.

AYTEN: Adam tutacaksan Sıdika ablama tut. Tahtaya, çamaşıra gitmekten canı çıkıyor.” (ÇH, 243)

--

“ANNE: Şöyle genişçe bir evimiz olsa, bir oda vereceğim, oda kapısını kapasın otursun, etliye sütlüye karışmasın.” (T, 85)

Oyunlarda kimi zaman deyimlerin yapısının değiştirildiği görülmüştür. Bu yolla konuşma akışının doğasına uygun esneklikten yararlanılarak deyimlerin etki gücünün daha da artırılması amaçlanmıştır. Günlük hayatta da karşıdakinin anlamakta güçlük çekmeyeceği bazı kalıplaşmış ifadelerin zaman zaman eksik bırakıldığına, bazen de değiştirildiğine, böylece ölçünlü yapının dışına çıktığına tanık olunmaktadır. Oyunlarda da bazı deyimler eksiltilmiş, bazılarının söz dizimi değiştirilmiş, kimilerinde de anlam kaybı yaşanmayacak ölçüde sözcük değişimine gidilmiştir. Özellikle *Çil Horoz* oyununda deyimlerin yapılarının sıklıkla değiştirildiği görülmüştür. Örnekler şöyle sıralanabilir:

“YUSUF: Üç harfli bir kelime söylesenize bana. Mürekkep kurutmaya yararmış.

REFET: Kül.

YUSUF: Olmuyor. Sonu h ile bitecek.

SADETTİN: Rih.

YUSUF: Hay aklınla yaşa usta." (FE, 23) → [Aklınla bin yaşa]

--

"SARI MAHMUT AĞA: Kaymakam Bey, iyi nutuk çekiyorsun ya, lakin bu parlak laflara bizim karnımız tok. Bir kulağımdan giriyor, ötekinden çıkıyor..." (BÇ, 53) → [Bir kulağından girip öbür kulağından çıkmak]

--

ANNE: Nereden çıkarıyorsun şimdi bunları?

FİKRET: Hiç. Laf işte. Aslında işimi gücümü, kurulu düzenimi terkedecek kadar yürek sahibi değilim. Bazen insan durup dururken böyle hülyalar kuruyor. (*Ceketini alır.*)" (YC, 26-27) → [Hayal kurmak]

--

"SULTAN: Bin iki yüz elli. Yetmez mi!

HASAN: Çok değilmiş.

SULTAN: Yoksa kırk yılda bir merhem mi vurucan yarama!" (ÇH, 254) → [Yaraya merhem olmak]

--

"ANNE: İstemem mi evlatlarım iyi giyinsin... Onlar da genç... Arkadaşlarını görüyorlar... Böyle hırpani gibi dolaşmalarına baktıkça benim içim kopuyor." (T, 82) → [İçti sızlamak]

SONUÇ

Dilin konuşma düzlemindeki kullanımlarını incelemeyi, tespit edilen dil öğelerini belirleyip sınıflandırarak bunların yazı dilinde gösterdiği etkiyi irdelemeyi amaçlayan makalede, dil bilgisi alanının inceleme olanaklarına başvurularak Cumhuriyet Dönemi'nde kaleme alınmış 6 gerçekçi oyun metnindeki konuşma dili unsurları belirlenmeye çalışılmıştır. Daha önce yapılan araştırmalarda konuya sistemli biçimde yaklaşılmadığı sorunundan hareketle, gerçekçi metinlerdeki günlük konuşma dili kullanımının dil bilimsel çıktılarının hem metinler hem yazarlar hem de dönemin dili üzerine yapılacak yorumlara katkıda bulunulabileceği görülmüştür.

Dil bilimsel sınır; sözcük ve sözcük öbeği düzeyindeki konuşma dili unsurlarının tespitiyle çizilmiştir. Belirlenen sözcüksel unsurların *ünlemler*; *argo*; *kaba konuşma*, *hakaret*, *beddua* (ilenme), *sövgü*, *alay sözleri*; *teklifsiz konuşma sözleri*; *halk ağzı*; *konuşmaya özgü söz kalıpları*; *tekrarlar*; *deyimler* şeklinde 8 başlıkta öne çıktıkları görülmüştür. Her bir grubun tiyatro metinlerinde gerçeklik olgusunu yaratmada önemli ölçüde zenginleştirici rol oynadığı belirlenmiştir.

Oyun yazarlarının tiyatro metinlerinde, uzun uzun cümlelerle aktarılacak duygu ve düşünceleri, tutum ve davranışları gündelik dilin önemli unsurlarından *ünlemler* aracılığıyla kestirme bir biçimde okuyucu / seyirciye ulaştırdıkları gözlenmiştir. Özellikle dışa dönük ünlemlerden *hitap (seslenme)* özelliği gösterenlerin gerçekliğin etkin bir biçimde yansıtılmasında öne çıktıkları tespit edilmiştir.

Günlük yaşamın doğal akışı içerisinde insanların kurdukları doğrudan iletişimin önemli unsurlarından biri olan *argo* aracılığıyla tiyatro metninin konuşma diline yaklaştırılabileceği, metin kişilerinin birbirleriyle olan yakın, içten ve resmiyet dışı ilişkilerinin ortaya koyulabileceği, böylece oyunda gerçekçilik duygu ve düşüncesinin belirginleştirilebileceği sonucuna varılmıştır.

Yaşamın tüm boyutlarına ayna tutmayı amaçlayan gerçekçi tiyatro metinlerinin, insanın süzgeçten geçirilmemiş, ani tepkilerini doğal biçimde yansıtan *kaba konuşma, hakaret, beddua (ilenme), sövgü, alay sözleri* aracılığıyla argoda olduğu gibi yakın, içten ve resmiyet dışı bir anlatım sergileyerek gerçekliği iletebileceği görülmüştür.

Yazarların, gerçekçi bir anlatım sergilemek amacıyla ölçünlü dilden uzaklaşmak istediği durumlarda, konuşanlar arasındaki iletişimin içtenliğini, birbirleriyle olan resmiyet dışı ilişkiden doğan yakınlığı gösteren *teklifsiz konuşma sözlerinden* sıkça yararlandığı görülmüştür. Günlük yaşamda sıkça rastlanan bu konuşma biçiminin, hem argo ve kaba konuşma sözleriyle sıkı ilişkileri hem de hitap/seslenme işlevli ünlem görevini üstlenmelerinin metinde gerçekliği oluşturmada önemli bir veri olarak öne çıktığı anlaşılmıştır.

Halkın kendi arasında, doğal yaşam alanında konuştukları dil verilerini yansıtması açısından değerli görülen *halk ağzına* ait sözlere incelenen oyunlarda sıkça yer verildiği görülmüştür. Bu türden sözlerin genellikle kırsal kesimde kullanıldığı bilinmekle birlikte eldeki çalışmanın varmayı amaçladığı sonuçlar açısından özellikle oyun kişilerinin şehir ya da kasaba gibi genele hitap eden kültürlere ait olmasına dikkat edilmiştir. Diyaloglarda geçen, herhangi bir yörenin ağzına mal edilemeyen ve dil kullanıcılarının bütününe dilinde yer alan halk ağzına ait sözlerin, günlük dili yansıtma ve böylece oyundaki gerçekliği vurgulamada dikkate değer bir görünüm arz ettiği belirlenmiştir.

Günlük konuşma dilinde sıklıkla kullanılarak zamanla kalıplaşan, herkes tarafından anlaşılabilen, ortak dilin malzemesi olan ve konuşma esnasında yeri gelince sıklıkla tercih edilen *konuşmaya özgü söz kalıpları*, oyunlarda gerçekliği yansıtma yararlanan bir diğer sözcük bilgisel grup olarak dikkat çekmiştir. Sözlüklerde "... anlamında bir söz", "... söylenen bir söz", "... kullanılan bir söz" vb. biçimleriyle tanımlanan bu söz kalıplarının, metinlerdeki içten, gayriresmî ve doğrudan iletişimi göstermeleri açısından önemli işlevler üstlendikleri gözlenmiştir.

Oyun kişilerinin özellikle vurgulamak istedikleri sözleri, konuşma dilinin önemli unsurlarından olan ve metinlerde anlamsal bağ kurmaya yarayan dil birimlerinden

tekrarlar aracılığıyla metne aktaran yazarların, bu şekilde konuşma ortamındaki dinamik iletişim sürecini yansıttıkları görülmüştür. Oyunlarda dikkati çeken bir tekrar türü olarak ses ilaveleri ve değişimleri ile yapılan ikilemelerin de bu amaca hizmet ettikleri, oyunun gerçeklik yönü öne çıkarılmak istenirken konuşma dilinin bu canlı ve etkin yönteminden sıklıkla yararlandığı anlaşılmıştır.

Durum ve olayları yoğun bir anlatım tarzıyla, kısa, özlü ve etkili bir biçimde anlatmaya yarayan deyimlerin incelenen gerçekçi oyunlarda yoğun olarak kullanıldıkları görülmüştür. Gündelik yaşamda insanın alışlagelmiş uygulamalarını kestirme bir biçimde yansıtmak isteyen oyun yazarları, konuşma dilinin önemli unsurlarından olan bu söz varlığı öğelerine sıkça yer vererek metinlerde gerçekçi anlatım biçimi kurgulamışlardır. Ayrıca konuşma dilinin doğal akışına koşut olarak zaman zaman deyimlerin biçimsel kalıplarını esnettikleri tespit edilmiştir. Bu yöntemle oyunlar, daha gerçekçi, doğal, yaşamın olağan akışını daha açık bir biçimde yansıtabilme özelliği kazanmıştır.

Dil araştırmacılarının metin temelli çalışmalarında şiir, roman, öykü vb. edebî türlerin yanında tiyatro metinlerine daha fazla yönelmeleri gerekmektedir. Amaçlarından birinin “tiyatro metinlerinin -çalışmamız özelinde gerçekçi tiyatro metinlerinin- dil incelemelerine nasıl konu edileceğini” göstermek olan bu makale aracılığıyla, tiyatro metinlerinin birçok açıdan araştırmacılara yoğun dil malzemesi sundukları, özellikle seslendirilmek üzere yazıldıkları için dilin en doğal ve canlı yansıtıcısı konuşma edimi ile yakın ilişki biçimlerini kodladıkları görülmüştür. Dil araştırmacılarının tiyatro metinlerine yönelerek dilin durumu, gelişimi ve özelliklerine daha geniş bir pencereden yaklaşabilecekleri; tiyatro araştırmacılarının da dil bilgisi/dil biliminin sistemli yaklaşımlarından yararlanarak metinlere daha bilimsel yorumlar getirebilecekleri öngörülmektedir.

KISALTMALAR

TDK-GTS:	Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük
TDK-DS:	Türk Dil Kurumu Derleme Sözlüğü
KL:	Kubbealtı Lugatı
FE:	Fazilet Eczanesi
BÇ:	Buzlar Çözülmeden
O:	Ocak
YC:	Yarın Cumartesi
ÇH:	Çil Horoz
T:	Tahterevalli veya Aşağıdakiler – Yukarıdakiler

KAYNAKÇA

- ACAR, K. (2012). *Halk Ağzından TDK Türkçe Sözlük'e Giren Sözcükler: İlk On Baskının Karşılaştırması*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- AKAR, A. (2014). "Türk Sözlükbiliminde Tanımsız Bir Alan: Sövgü Sözcükleri". *Dil Araştırmaları*, 14: 27-33.
- AKIN, L. (2015). "Konuşma Dili Grameri ve Sözlü Derlemlerden Yararlanarak Konuşma Dili Özelliklerinin Tespiti". *Türkiyat Mecmuası*, 25/1: 1-28.
- AKSAN, D. (2008). *Türkçenin Gücü*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- AKTUNÇ, H. (1998). *Büyük Argo Sözlüğü (Tanımlarıyla)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- AYDEMİR, B. (2010). *Dramatik Dil ve Türk Tiyatrosu Model Oyunlarında Yansıması*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- AYDEMİR, B. (2020). *Dilin Dramatiği, Oyun Yazım Dili / Tiyatroda Sözlü Örgü*. İstanbul: Mitos-Boyut Yayınları.
- AYDIN, H. (2011). "Dilde En Az Çaba İlkesi Üzerine". *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 1/1: 1-6.
- AYDIN, Y. (2016). "Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Argonun Yeri Üzerine Bir Tartışma". *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5/2: 308-326.
- AYTAŞ, G. (2014). "İletişim Gerekliği Açısından Tiyatro". *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9/3: 239-246.
- BENZER, A., ÜNSAL, F. (2019). "Konuşma Öğretiminin Program ve Ders Kitabı Ekseninde Uygulamaya Yansıması". *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 7/3: 647-662.
- ÇAVDAR, Y. (2018). "Kemal Tahir'in 'Devlet Ana' Adlı Romanında İkilemeler". *Turkish Studies Language / Literature*, 13/12: 111-138.
- DEMİR, N. (2010). "Türkçede Varyasyon Üzerine". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 17/2: 93-106.
- DOĞRU, F. (2019a). "Türkçede Konuşma Anında Kendini Düzeltme". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-BELLETEN*, 68: 227-253.
- DOĞRU, F. (2019b). "Ünlemler". *Türkiye Türkçesi III: Sözcük Türleri* (ed. Erdoğan Boz). Ankara: Gazi Kitabevi, 169-193.
- DURSUNOĞLU, H. (2006). "Türkiye Türkçesinde Konuşma Dili ile Yazı Dili Arasındaki İlişki". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 30: 1-21.
- EYNEL, S. (2018). *Özbek Türkçesinde Ünlemler (Art Zamanlı Bir İnceleme)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- GÖKDAYI, H. (2008). "Türkçede Kalıp Sözcükler". *Bilgi*, 44: 89-110.
- GÖKDAYI, H. (2011). *Türkçede Kalıp Sözcükler*. Ankara: Kriter Yayınevi.
- HARLEY, T. (2006). "Speech Errors: Psycholinguistic Approach". *The Encyclopaedia of Language and Linguistics* (C. 11). Oxford: Elsevier, 739-744.
- İMER, K., KOCAMAN, A., ÖZSOY, A. S. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- KANSIZOĞLU, H. B. (2012). "Konuşma Dili ve Yazı Dili Etkileşimi". *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1/1: 217-235.
- KARABULUT, T. (2020). "Gerçeğin Yeniden İnşasında Tiyatroda Gündelik Dilin Kullanımı". *Medeniyet Sanat - İMÜ Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 6/1: 27-43.
- KARAHANCI, İ. (2023). "Haldun Taner Tiyatrosunda Hitap İfadeleri". *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 61: 54-87.

- KARAOĞLU, S. (2022) "Memduh Şevket Esenal'ın Haşmet Gülokan Hikâyesinde Nezaket Stratejileri". *Folklor Akademi Dergisi*, 5/2: 377-416.
- KEFELİ, E. (2016). "Edebiyat Argo İlişkisi". *Argo*, İstanbul: Ka Kitap Yayınları, 199-213.
- KORKMAZ, Z. (2007). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KL: *Kubbealtı Lugatı* (<https://lugatim.com/s/23.04.2024>)
- LEVELT, W. J. M. (1983). "Monitoring and Self-Repair in Speech". *Cognition*, 14: 41-104.
- LEVELT, W. J. M. (1989). *Speaking: From Intention to Articulation*. Cambridge, MA: MIT Press/Bradford.
- NUTKU, Ö. (2010). "Oyun Çevirisi ve Sahne Dili: Shakespeare'in İngilizcesi Üzerine Bazı İpuçları". *YEDİ Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, 3: 39-42.
- ÖZÜNLÜ, Ü. (2001). *Edebiyatta Dil Kullanımları*. İstanbul: Multilingual Yayıncılık.
- PARLAKPINAR, M. (2023). "Sermet Muhtar Alus'un Onikiler Adlı Romanında Argo Söz Varlığı". *Edebi Eleştiri Dergisi*, 7/1: 73-87.
- SAUSSURE, F. de (2001). *Genel Dilbilim Dersleri*. İstanbul: Multilingual Yayıncılık.
- SEMERCİOĞLU B. (2020). "Tarihsel Gelişim Sürecinde Tiyatronun İşlevi ve Yöntemi". *GÖRÜNÜM Kocaeli Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, 8: 21-33.
- SOLAK, C. (2018). "Vüs'at O. Bener'in 'İhlamur Ağacı' Oyununa Edim Bilimsel Bir Yaklaşım". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 57: 245-254.
- SÖNMEZ, S. (1990). "Sözlü Dil/Yazılı Dil". *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 1: 119-122.
- ŞAHİN, H. (2019). "Türkçede M'li Tekrarlar Üzerine". *International Journal of Humanities and Research*, 2: 60-66.
- ŞEN, M. (2016). "Argo Kelimeleri Üzerine". *Argo*, İstanbul: Ka Kitap Yayınları, 19-30.
- TDK-GTS: *Güncel Türkçe Sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/> (25.05.2024).
- ÜSTÜNOVA, K. (2008). "Dede Korkut Destanlarında, Aşamalı Tekrarların Üslup Özelliklerini Biçimlendirmesi Üzerine". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14: 229-237.
- VARDAR, B. (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- YENER, G. (2020). "Hasan Kayıhan'ın 'Uyanmak' Romanında Argo, Eski Dil, Halk Dili, Hakaret, Kaba Konuşma ve Teklifsiz Konuşma Sözcükleri". *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 21: 315-332.
- YILDIRIM, A., ŞİMŞEK, H. (2021). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Seçkin Yayıncılık.
- YÜCEOL ÖZEZEN, M. (2006). "Türkiye Türkçesinde Sıfat İşlevli Birimler: Dizilim, Nitelik, Nicelik, Birliktelik". *Journal of Turkish Studies (Türklük Bilimi Araştırmaları)- Festschrift of Orhan Okay II (Orhan Okay Armağanı II)*, 30: 381-405.
- YÜKSEL, K. (2019). *Cumhuriyet Dönemi Oyun Yazarlığında Gerçekçilik*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

TARANAN ESERLER

- ALTAN, Ç. (1994). *Toplu Oyunları 1*. İstanbul: Mitos-Boyut Yayınları.
- BAŞKUT, C. F. (2020). *Bütün Tiyatro Eserleri*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- HOROZCU, O. R. (2009). *Yağmur Sıkıntısı - Toplu Oyunlar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ÖZAKMAN, T. (2018). *Bütün Oyunları / 4*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- SÜMER, G. (1983). *Toplu Eserleri II (Oyunlar)*. İstanbul: Ada Yayınları.
- TANER, H. (2021). *Fazilet Eczanesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

AÇIKLAMALAR

¹ Konuşma diliyle yakından ilişkili bir konu olan “konuşma hataları” hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için bk. Levelt 1983; Harley 2006; Doğru 2019a.

² Konuşma dilinin canlılık ve devingenliğini yansıtmaya açısından en az çaba ilkesi önemlidir. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Aydın 2011.

³ Doğru (2019b: 179), bu yapıları ünlemlik ya da ikincil olarak adlandırır.

⁴ Aktunç (1998), argoyu “alan argosu” ve “genel anlamda argo” şeklinde iki gruba ayırarak inceler.

⁵ Çalışmasında Brown ve Levinson’ın nezaket stratejilerini Memduh Şevket Esenal’ın *Haşmet Güllökân* adlı öyküsü üzerinden inceleyen Karaoğlu’nun (2022: 400-407), olumsuz nezaket başlıklı bölümü bu konuyla ilişkili olmakla birlikte sözcüksel düzlemde doğrudan kaba sözler içermediği için kapsam dışı tutulmuştur. Karşılıklı konuşma ilkelerine dayanan bu stratejiler, doğası gereği karşılıklı konuşmalara dayanan tiyatro metinlerinde ayrıntılı bir şekilde ele alınabilir.

⁶ TDK-GTS’de hem *alay yollu* hem de *teklifsiz konuşmada* etiketiyle geçer. İncelenen oyunlarda iki anlam da mevcuttur.

⁷ Üstünova (2008), tekrarların *tam tekrar*, *eksik tekrar*, *sıfır tekrar*, *aşamalı tekrar* vb. pek çok çeşidi olduğunu belirtir. Burada sadece tam tekrar örnekleri alınmıştır.